

ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПАЦІЄНТА

Стефанчук Руслан Олексійович,

Хмельницький університет управління та права

Важливою сферою життєдіяльності людини є її здоров'я. Відносини, які виникають стосовно цього блага сьогодні стали настільки поширеними та різноманітними, що повсякчас підпадають під вплив тих чи інших правових норм. І тому з огляду на істотність вказаного блага, а також на важливість та повторюваність відносин, які виникають з приводу нього, в літературі піднімається питання щодо відособлення відносин щодо здоров'я фізичної особи у відокремлену складову, а також створення на цій базі нової галузі права — медичного права [1]. Але на сьогодні нас цікавить не стільки питання існування чи не існування медичного права як правової галузі в системі права України, скільки питання щодо наявності особливих особистих немайнових прав, що виникають у фізичної особи, яка бере участь у цих правовідносинах. В першу чергу, виникнення спеціальних особистих немайнових прав пов'язано із набуттям фізичною особою правового модусу в сфері медичних відносин, яким є *“пацієнт”*.

Попри широку суспільну застосовуваність та нормативне терміновживання категорії *“пацієнт”*, встановлення його правової сутності вбачається доволі проблематичним. Адже на сьогодні в Україні близько 300 нормативно-правових актів застосовують термін *“пацієнт”*, проте жоден із них не дає легітимного визначення цього поняття. Немає єдиної усталеної думки з цього питання і в науковій літературі. Так, в загальному енциклопедичному розумінні під поняттям *“пацієнт”* (від лат. *patiens* — той, що страждає) розуміють особу, що звернулась за медичною допомогою чи знаходиться під медичним наглядом [2].

Що стосується правового розуміння поняття *“пацієнт”*, то воно вже розглядає пацієнта не стільки в ролі людини, яка страждає на певну хворобу та потребує відповідного лікування, скільки в ролі специфічного правового статусу, яким наділяється людина, як учасник правовідносин. І тому в юридичній літературі під поняттям *“пацієнт”* переважно розуміють людину, яка звернулась за медичною допомогою незалежно від стану свого здоров'я чи наявності якого-небудь захворювання [3]. Подекуди окремі автори піднімають питання, що таке розуміння вказаного поняття є дещо завуженим і більш правильно під поняттям *“пацієнт”* розуміти людину, яка звернулась до лікувально-профілактичного закладу не лише за медичною допомогою, але й за діагностикою, профілактичною допомогою або бере участь як досліджувана особа в клінічних дослідженнях лікарського засобу [4]. Подібну точку зору займає і А. М. Зелінський, який пише, що визначати пацієнтом лише особу, яка звернулась за медичною допомогою є неповним, *“його необхідно доповнити, оскільки реалізація права на здоров'я може бути здійснена шляхом участі в медичному експерименті в якості досліджуваного”* [5]. Подекуди зустрічається ще ширша точка зору, яка зводиться до того, що пацієнтом слід вважати будь-яку особу, яка знаходиться під медичним наглядом [6].

На нашу думку, поняття *“пацієнт”* тісно пов'язано із здійсненням особою права на здоров'я, та виникає у випадку звернення особи за медичною допомогою та повинно характеризуватись низкою відповідних ознак:

1. *Пацієнтом може бути виключно людина.* При цьому нами свідомо вказується на те, що суб'єктом може бути саме людина, а не фізична особа чи громадянин, оскільки наявність такого правового статусу, насамперед, не залежить ні від громадянства, ні від характеру суспільних відносин (приватно-правових чи публічно-правових), учасником якого вона є. Окрім цього, введення такої ознаки свідчить про те, що на юридичних осіб, державу Україна, територіальну громаду та інших учасників (суб'єктів) правовідносин цей правовий статус не поширюється;

2. *Пацієнтом повинна визнаватися людина, яка звернулася за наданням медичної допомоги.* При цьому, ми нагадуємо, що нами диференціюється поняття “медичної допомоги” та поняття “медичних послуг”, оскільки медична допомога може бути лише у випадку, коли здійснюються медичні діяння, спрямовані на збереження, відновлення та покращення здоров'я фізичних осіб й реалізацію обов'язків держави по захисту життя фізичних осіб та забезпеченню санітарно-епідемічного благополуччя населення. В решті випадків мова, на нашу думку, повинна йти про надання медичних послуг. І в цьому випадку ми вже будемо мати справу не з пацієнтом, а зі споживачем відповідних медичних послуг. За аналогічних обставин піддається сумніву доцільність віднесення до категорії пацієнтів осіб, які погодились на медико-біологічні та інші дослідження, оскільки окремі з них також можуть бути пов'язані із наданням медичних послуг, а не медичної допомоги.

3. *Звернення за наданням медичної допомоги повинно бути адресоване відповідним закладам охорони здоров'я.* При цьому під поняттям закладу медичної допомоги ми насамперед розуміємо підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров'я шляхом подання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників.

З огляду на це під поняттям “пацієнт”, на нашу думку, слід розуміти людину, яка звернулася до закладів охорони здоров'я з вимогою про надання їй медичної допомоги, що спрямована на збереження, підтримання, відновлення чи покращення її здоров'я і реалізацію обов'язків держави по захисту її життя та забезпеченню санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Однак доцільно зауважити, що поняття “пацієнт” не є єдиною категорією, що позначає людину, яка звернулася до закладів охорони здоров'я за наданням їй медичної допомоги. Інколи нормативно-правові акти застосовують і деякі інші терміни. Так, подекуди в нормативно-правових актах, зокрема в Основах законодавства України про охорону здоров'я, зустрічається поняття “хворий”. Але, на нашу думку, потрібно погодитись із висловленою в літературі думкою, що таке поняття не є юридичним та не визначає особливості правового статусу особи [7]. Вказане поняття більше характерно для фіксації загального стану здоров'я людини та важливе в аспекті медицини. Окрім поняття “хворий”, законодавець, зокрема в ст. 287 ЦК України, визначає поняття “фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я”. Однак і цей термін також не можна ототожнювати з поняттям “пацієнт”, адже пацієнтом може бути і особа, якій надається медична допомога в інших умовах, що не пов'язані з її поміщенням у стаціонар, наприклад, амбулаторне лікування.

Тісно з питанням визначення правового статусу пацієнта та специфіки його участі у відповідних правовідносинах пов'язується питання особливостей закріплення відповідних прав та обов'язків пацієнта нормами вітчизняного законодавства.

Проте в науковій літературі точаться суперечки щодо доцільності комплексного регулювання особливостей правового статусу пацієнта. Першим кроком на цьому шляху став поданий на розгляд Верховної Ради України законопроект “Про права пацієнтів в Україні” [8]. Саме даний законопроект і покликаний був на законодавчому рівні визначити і конкретизувати права пацієнтів у контексті основних прав людини в галузі охорони здоров’я, сформував систему, за допомогою якої кожна людина отримує можливість користуватися цими правами та бути захищеним від будь-яких порушень, забезпечити повагу до гідності пацієнта, залучаючи, у разі необхідності, засоби правового захисту [9]. Особливо дана проблема загострюється у зв’язку із тим, що велика кількість прав пацієнта, в тому числі і особистих немайнових, розпорошена по різних нормативно-правових актів, серед яких особливе місце посідають Основи законодавства України про охорону здоров’я [10] (ст. 34, 35, 38, 39, 40, 42, 43, 49, 51), Закони України: “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення” [11], “Про донорство крові та її компонентів” [12], “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” [13], “Про лікарські засоби” [14], “Про безпечність та якість харчових продуктів” [15], “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення” [16], “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” [17], “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини” [18], “Про психіатричну допомогу” [19], “Про захист населення від інфекційних хвороб” [20], “Про імплантацію електрокардіостимуляторів” [21], “Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз” [22], “Про охорону дитинства” [23], “Про курорти” [24] та низка інших. Окремі права пацієнтів мають регламентовані в низці міжнародних нормативно-правових актів, наприклад, ст. 9, 10 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини. А якщо ще взяти до увагу низку підзаконних актів, якими регламентуються права пацієнтів, переважний масив з яких складають міністерські акти, то ми дійдемо висновку, що на законодавчому рівні питання системи прав пацієнтів не має належної правової регламентації, що інколи унеможливує їх ефективне здійснення та своєчасний і повний захист. З огляду на такий стан медичного законодавства останнім часом доволі серйозно обговорюється питання щодо створення єдиного кодифікованого акта, який би міг у повній мірі врегулювати відповідні суспільні відносини, в тому числі і в сфері відносин за участю пацієнтів. На нашу думку, така позиція є обґрунтованою та такою що в змозі забезпечити єдиний та одноманітний підхід до врегулювання суспільних відносин у медичній сфері. З огляду на це ми підтримуємо висловлену в літературі думку про доцільність розробки та запровадження в Україні Медичного (Лікарського) кодексу [25], який, на нашу думку, дасть можливість у повній мірі врегулювати переважну більшість вказаних відносин, а також сприятиме більше ефективному закріпленню та захисту прав пацієнтів.

З огляду на визначену проблему необхідно зосередити увагу на науковому аналізі закріплених у законодавстві прав пацієнтів та укласти їх у відповідну систему, яка б забезпечила їх єдність, внутрішню ієрархічну підпорядкованість та структурованість. Питання комплексного дослідження прав пацієнтів уже висвітлювалось в юридичній літературі [26]. Однак, на нашу думку, запропонований підхід не в повній мірі може охопити усю сукупність закріплених за пацієнтом прав. Ми вважаємо, що для визначення особливостей правового статусу пацієнта та специфіки системи закріплених за ним прав нам потрібно виходити дещо з іншої парадигми.

Слід розглядати пацієнта не як відірвану від суспільства особистість, а насамперед, як людину, що наділена специфічним правовим статусом з огляду на особливості правовідносин, учасником яких вона є. Саме такий підхід має забезпечити дослідження прав пацієнта з точки зору його “подвійного імпульсу”, внаслідок якого він, як і будь-яка інша фізична особа, наділений певними загальними правами в сфері свого здійснення та охорони власного здоров'я. Проте вказані права не визначають особливостей його правового статусу, оскільки є універсальними та такими, що притаманні для усіх категорій людей (право на ознайомлення зі своїми правами та обов'язками; право вимагати невтручання у приватне та сімейне життя; право на таємницю про стан свого здоров'я, діагноз та інші відомості; право на відшкодування шкоди тощо).

Окрім зазначених прав, пацієнт наділений і цілою низкою спеціальних особистих немайнових прав, притаманних йому як особливому учаснику суспільних правовідносин. З огляду на специфіку нормативно-правового регулювання, ми повинні відмітити, що до системи особистих немайнових прав пацієнтів, на нашу думку, слід віднести:

а) *права, що пов'язані із наданням медичної допомоги* (право на надання медичної допомоги в умовах, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам; право на поважне та гуманне відношення з боку медичного та обслуговуючого персоналу; право на вибір лікаря, методу лікування та лікувального закладу; право на проведення за його проханням консилиуму та консультацій інших спеціалістів; право на полегшення болю, що пов'язаний із захворюванням чи медичним втручанням та ін.);

б) *права, що пов'язані із інформованістю пацієнта* (право на отримання повної, достовірної, своєчасної та в доступній формі інформації про стан свого здоров'я; право на отримання повної, достовірної, своєчасної та в доступній формі інформації про безпечні, ефективні, доступні та прийнятні методи профілактики, діагностики, лікування та медико-соціальної реабілітації здоров'я; право на отримання повної, достовірної, своєчасної та в доступній формі інформації про обрану методіку лікування та її наслідки; право на отримання повної, достовірної, своєчасної та в доступній формі інформації про умови отримання висококваліфікованих послуг по забезпеченню та охороні здоров'я та ін.);

в) *права, що забезпечують медичну таємницю* (право на таємницю про факт звернення за медичною допомогою, про встановлений діагноз, про застосовувані методи профілактики та лікування тощо).

Беззаперечно, такий список прав пацієнта є лише орієнтовним та таким, що інкорпорує в собі лише основні права особи, яка звернулася до медичного закладу за медичною допомогою. Однак його наявність дає можливість більш чітко усвідомлювати структуру, обсяг та зміст цих прав. Не вдаючись до детального дослідження кожного із вказаних прав пацієнта, а лише концентруючи увагу на їх системі, ми все ж повинні зазначити, що практично кожне із цих специфічних прав пацієнтів може бути обмеженим за обставин, що прямо передбачені в законі. Так, наприклад, право на отримання повної, своєчасної, достовірної та в доступній формі інформації про стан свого здоров'я може бути обмежено у випадках, коли ця інформація може погіршити цей стан здоров'я або зашкодити процесові лікування [27]. Право на отримання повної, своєчасної, достовірної та в доступній формі інформації про стан свого здоров'я, може бути обмежено також і у випадках плацеболікування.

Окремо слід звернути увагу і на те, що вказана вище сукупність прав пацієнта жодним чином не враховує певної специфіки надання особі того чи іншого виду,

характеру чи форми медичної допомоги. Але ж в тих чи інших обставинах обсяг та зміст прав людини може бути розширений чи звужений, якщо брати до уваги, який характер медичної допомоги надається фізичній особі. Тобто, залежно від виду надання медичної допомоги та інших обставин пацієнт може наділятися і деякими особливими правами, порівняно із загальним правовим статусом пацієнта. Так, особа, якій надається медична допомога в умовах стаціонару, має право на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, а також священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду.

Певними особливостями наділені також і права пацієнтів, щодо яких застосовується спеціальний вид лікування, наприклад, у разі застосування джерел іонізуючого випромінювання у медичних цілях має бути обґрунтовано користь для пацієнта порівняно із шкодою, якої воно може завдати, а також порівняно з користю та ризиком в разі застосування альтернативних методів діагностики та лікування. Окрім цього, відповідно до ст. 16 Закону України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” та ст. 17 Закону України “Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання” за бажанням пацієнта йому надається повна інформація про дозу опромінення та про можливу шкоду для здоров'я, яка може бути заподіяна використанням іонізуючого випромінювання під час обстеження чи лікування.

Отже, з огляду на все вище наведене система особистих немайнових прав пацієнтів може мати вказаний вище вигляд, що на нашу думку, може більш повно забезпечити рівень правового гарантування здійснення та захисту інтересів осіб, які звернулись за медичною допомогою до відповідних закладів охорони здоров'я.

Література

1. Більш детально про існуючі підходи та позиції щодо цього питання див.: *Стефанчук Р. О.* У продовження дискусії щодо існування медичного права як галузі права // *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.* — 2005. — Вип. 16. — С. 409–418.
2. *Советский энциклопедический словарь* / Гл. ред. А. М. Прохоров. — М.: Советская энциклопедия, 1986. — С. 978.
3. *Акопов В. И., Маслов Е. Н.* Право в медицине. — М.: Книга-сервис, 2002. — С. 56.
4. *Стеценко С. Г.* Медицинское право: Учебник. — СПб.: Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2004. — С. 163.
5. *Зелінський А. М.* До питання про поняття “пацієнт” // *Університетські наукові записки.* — 2006. — № 2 (18). — С. 143.
6. *Павлова Н. В.* Права пациентов в Основах законодательства Российской Федерации об охране здоровья граждан: проблемы правового регулирования // *Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности. Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции.* — М.: Издательская группа “Юрист”, 2004. — С. 195.
7. *Акопов В. И., Маслов Е. Н.* Право в медицине. — М.: Книга-сервис, 2002. — С. 56.
8. Про права пацієнтів в Україні: проект Закону України внесений народним депутатом України С.В.Шевчуком від 16 січня 2003 року № 2649 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=14018&pf35401=28748>.
9. Проте, незважаючи на необхідність прийняття цього нормативно-правового акта та важливість окремих його положень, які були спрямовані на гарантування та охорону прав пацієнтів, Комітет з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства Верховної Ради України 20 травня 2004 року прийняв рішення про відхилення даного законопроекту, що на нашу думку, є не достатньо виваженим рішенням.

10. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року // ВВРУ. — 1993. — № 4. — Ст. 19.
11. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року // ВВРУ. — 1994. — № 27. — Ст. 218.
12. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23 червня 1995 року // ВВРУ. — 1995. — № 23. — Ст. 183.
13. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 року // ВВРУ. — 1995. — № 10. — Ст. 62.
14. Про лікарські засоби: Закон України від 4 квітня 1996 року // ВВРУ. — 1996. — № 22. — Ст. 86.
15. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України в ред. від 6 вересня 2005 року // ВВРУ. — 2005. — № 50. — Ст. 533.
16. Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціально-гигієнічний захист населення: Закон України від 12 грудня 1991 року // ВВРУ. — 1992. — № 11. — Ст. 152.
17. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: Закон України від 15 лютого 1995 року // ВВРУ. — 1995. — № 10. — Ст. 60.
18. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16 липня 1999 року // ВВРУ. — 1999. — № 41. — Ст. 377.
19. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року // ВВРУ. — 2000. — № 19. — Ст. 143.
20. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 6 квітня 2000 року // ВВРУ. — 2000. — № 29. — Ст. 228.
21. Про імплантацію електрокардіостимуляторів: Закон України від 14 вересня 2000 року // ВВРУ. — 2000. — № 43. — Ст. 369.
22. Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз: Закон України від 5 липня 2001 року // ВВРУ. — 2001. — № 49. — Ст. 258.
23. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року // ВВРУ. — 2001. — № 30. — Ст. 142.
24. Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року // ВВРУ. — 2000. — № 50. — Ст. 435.
25. Див., напр.: *Красицька Л. В.* Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія. — Донецьк: Вид-во ДІВС МВС України, 2002. — С. 74; *Стефанчук Р. О.* Сучасні перспективи розвитку медичного законодавства // Приватне право і підприємництво. — 2004. — Вип. 4 — С. 141–144; *Корсаков С. А.* Медицинский кодекс как первый шаг к медицинскому праву [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.med-pravo.ru/Articles/MedLawQuest/MedCode.htm>
26. *Болотіна Н. Б.* Пацієнт: поняття, права та обов'язки // Правова держава. — 2003. — Вип. 14. — С. 305–306.
27. Більш детально про це див.: *Малеин Н.С.* О врачебной тайне // Советское государство и право. — 1981. — № 8. — С. 79–86; *Петрухин И.Л.* Личные тайны (человек и власть). — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1998. — С. 161–178; *Панеева К.О.* Некоторые проблемы разглашения медицинской тайны в условиях крайней необходимости // Медицинское право. — 2004. — № 3. — С. 22–26; *Романовский Г. Б.* Право на врачебную тайну в системе прав пациента // Медицинское право. — 2004. — № 4. — С. 10–17; *Крилова О.В.* Право на лікарську таємницю: історія і сучасність // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. — 2004. — Вип. 23. — С. 257–263; *Махник О. П.* Ответственность за нарушение врачебной тайны // Медицинское право. — 2005. — № 3 (11). — С. 16–18; *Коробцова Н.* Правове регулювання медичної таємниці // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 8–11 та ін.